

SESEO E GHEADA EN VICESO (BRIÓN)

DOLORES MÍGUEZ IGLESIAS

1. Introducción

A *gheada* e o *seseo* son dous fenómenos fonéticos característicos de parte do territorio lingüístico galego.

O fenómeno do *seseo* defínese como a ausencia do fonema fricativo áptico-dental /θ/ en lugar do cal aparece outra sibilante áptico-alveolar /s^h/ ou lámino-alveolar /s^l/ nas mesmas posicións en que o galego común emprega /θ/: *disir, lus* por *dicir, luz*. A inexistencia de /θ/ en posición inicial de sílaba denomínase *seseo prenuclear* ou *explosivo*: *cabesa*. A neutralización de /θ/ e /s/ en posición final de sílaba denomínase *seseo posnuclear* ou *implosivo*: *des*. O *seseo prenuclear* ou *explosivo* ocupa unha extensión máis reducida có *seseo posnuclear* ou *implosivo*².

Pola súa parte, a *gheada* designa a pronuncia aspirada faringal do *g* en parte do territorio lingüístico galego: *amigho, gható*, por *amigo, gato*. Ademais da realización faringal, maioritaria, tamén se rexistraron outras realizacións como a laringal, a glotal ou a fricativa uvular sonora. A *gheada* ocupa unha extensión bastante máis ampla có *seseo*³.

Desde un punto de vista sociolingüístico, ámbolos fenómenos, *seseo* e *gheada*, foron asociados tradicionalmente coas clases máis desfavorecidas e, polo tanto, considerados vulgares e rudos. Esta é a razón de que, a pesar de estaren recoñecidos como pronuncias alternativas na variedade estándar, o *seseo* e a *gheada* sexan excluídos dos rexistros coidados. Desta forma, aínda que a variedade estándar do galego se vai

---

¹ A definición dos sistemas de sibilantes aquí utilizada axústase ás propostas de Vidal Figueroa (1993). Este estudioso revisa as características articulatorias das consoantes fricativas alveolodentais e mailas súas relacións opositivas dentro do sistema, propondo, en consecuencia, unha redefinición das mesmas.

² Para a distribución dialectal do *seseo* ver Fernández Rei (1990: 190-197). Para unha análise detallada do subsistema de sibilantes do galego actual ver González González (1986).

³ Fernández Rei (1990: 164-177).

consolidando e ocupando cada vez máis espazos, estes fenómenos van recuando cada vez máis no seu uso.

A nivel xeográfico o retroceso da *gheada* e o *seseo* maniféstase na existencia de lugares illados que presentan estas pronuncias características dentro de áreas non gheodófonas nin seseantes⁴. A documentación de formas ocasionais con estes sons en partes diversas do territorio lingüístico pode testemuñar nalgúns casos unha xeografía máis ampla destes fenómenos.

Actualmente apréciase como de xeración en xeración estes hábitos fonéticos van retrocedendo ás alancadas. Non obstante, sendo o anterior unha evidencia, tamén se constata que os máis novos non renuncian totalmente a estes fenómenos diferenciadores.

Para os investigadores que estudaron ese tema, a *gheada* e o *seseo* adquiriron unhas connotacións positivas na fala coloquial que son as responsables da súa vixencia entre os máis novos⁵. As actitudes favorables dos falantes cara ás devanditas pronuncias determinarían, pois, o seu uso.

A pesar diso, en ningún estudio lingüístico relacionado con estes usos se fai referencia á perda dunha destas variables fonéticas en contraposición á pervivencia da outra nun mesmo dominio lingüístico. É o que acontece nunha zona lingüística, pertencente á área seseante e gheadófona, na cal se observa unha tendencia diverxente na evolución dos dous fenómenos considerados. Deste xeito, mentres a *gheada* mantén uns índices de uso considerables entre a poboación nova, o *seseo* desapareceu case por completo da fala dos mozos.

Partindo desta situación, nas páxinas que seguen realizo un estudio descritivo dos usos da *gheada* e do *seseo* na parroquia de Viceso (Brión), para o cal establezo dous grupos de idade, co fin de determinar a súa evolución ó longo do eixo xeracional.

Por outra banda a maior pervivencia da *gheada* entre a xente nova, fronte ós escasos vestixios de *seseo* rexistrados entre a mesma, impulsoume a busca-las cousas dese estraño comportamento, pois as valoracións sociolingüísticas antes aludidas non abundan para ofrecer unha explicación convincente da situación referida.

O corpus que manexei para a extracción de datos está conformado por un total de 60 textos orais que gravei a finais de 1993 e principios de 1994, depositados no Arquivo do Galego Oral do ILG (Instituto da Lingua Galega).

A distribución dos informantes fíxose da seguinte maneira:

a) Informantes menores de 30 anos (23 gravacións).

---

⁴ Fernández Rei (1990: 168-177, 194-195).

⁵ Costas González (1986: 59, 98); Recalde Fernández (1994: 362-363).

b) Informantes maiores de 30 anos (37 gravacións).

O grupo b) comprende unha demarcación de idade moi ampla (dos 31 ós 85 anos), dado que a uniformidade lingüística entre os seus membros é claramente notoria.

Procurei, así mesmo, recolle-las mostras dos representantes xeracionais (avós, pais e netos) no seo dunha mesma familia, co fin de constata-la variabilidade xeracional con maior exactitude.

Como apéndice a este traballo ofrezco unha breve mostra representativa dos textos que serviron de base a esta investigación.

2. Seseo

A parroquia de Viceso cadra dentro da denominada subárea do Tambre-Barbanza, no occidente coruñés. Consecuente, unha das súas peculiaridades fonéticas é o seseo. No devandito lugar rexístranse dous tipos de seseo: apical e predorsal (ou laminal). A distribución dialectal non é rigorosa dado que conviven nunha mesma aldea as dúas opcións e incluso nunha mesma familia. Así e todo, o *s* laminal rexístrase fundamentalmente entre as persoas maiores de 30 anos, das cales 15 posúen ese tipo de *s*. Pola contra, na xeración máis nova só se rexistra *s* apical.

Ora ben, a pesar de que o seseo pervive aínda nun número importante de falantes maiores de 30 anos, desa fronteira para acá a situación está completamente mudada, pois a xente nova posúe, de maneira xeral, o fonema ápico-dental /θ/, perfectamente instalado no seu sistema. Outra peculiaridade fonética típica desta xeración é a neutralización da oposición entre os fonemas lámino-postalveolar /ʃ/ e ápico-alveolar /s^h/ a favor do segundo (*coso* por *coxó*). Este fenómeno, denominado comunmente “despalatalización”, está totalmente estendido entre a xente nova.

A continuación analizaremos con máis detalle os usos relacionados co fenómeno do seseo, totalmente distintos en cada grupo de idade.

2.1. O seseo nos falantes maiores de 30 anos

Os datos extraídos dos textos estudados revelan que o seseo pervive aínda nun número importante de falantes maiores de 30 anos. Así, 24 dos 37 falantes considerados (o 75,67%) son seseantes.

Dos 11 casos restantes, rexistramos en 6 falantes algúns vocábulos con seseo en maior ou menor número.

En dous deles só documentamos un exemplo de seseo implosivo na palabra *ves*. Esta, á súa vez, alterna proporcionalmente nun dos informantes coa variante *vez*, sen seseo. En cambio, rexistrámo-lo plural *veces* (2)⁶ sen seseo nun destes informantes.

Podemos adiantar a raíz disto que o seseo implosivo goza, con respecto ó seseo explosivo, dunha maior implantación no conxunto da comunidade. Nesta liña, outra palabra que presenta seseo implosivo en tódalas súas ocorrencias é o numeral *des*, mesmo en contraposición ós seus compostos (“mil novecentos dazaseis, mil novecentos dazasete”) e ós outros termos pertencentes ó seu ámbito significativo, (“mil novecentos *once*, mil novecentos *doce*”).

Con respecto ás mostras de seseo explosivo, a palabra *moso*⁷, alterna proporcionalmente con *mozo* en dúas gravacións.

Outros exemplos de seseo explosivo ofrécennolos palabras de uso tradicional, circunscritas ó medio rural e polo tanto inusitadas en castelán. Están neste caso *fachusos* e *calsas*, para as que se descoñecen as formas que poidan servir de contraste en castelán.

O limitado número de exemplos seseantes que acabamos de citar amplíase no caso de dous falantes que, malia seren incluídos no grupo non seseante, presentan unha porcentaxe considerable de formas con seseo. Nun informante contabilizamos un 20% de usos seseantes, mentres no outro a porcentaxe ascende a un 50%. Non é posible determinar en ningún caso un principio de orientación na elección das palabras con seseo, pois alternan indiscriminadamente as dúas pronuncias para un mesmo termo (*facer-faser*, *calceta-calseta*, *cine-sine*, *parecer-pareser*, *zapato-sapato*).

En resumo, verbo dos falantes non seseantes, podemos concluír que a distinción fonolóxica que supón a inclusión dun novo fonema no sistema foi perfectamente asumida por estes falantes, de modo que non se rexistran normalmente ultracorreccións nin confusións de sibilantes nas súas intervencións. Só atopamos tres exemplos de *ceceo* nun informante thetaísta: *zalimos*, *fuciles* (ó lado de *fusil*) e *zerio*.

Agora ben, da mesma maneira que nos falantes non seseantes achamos reminiscencias de pronuncias seseantes, tamén nas intervencións dalgúns falantes seseantes rexistramos palabras co son ápicodental [θ]. Isto afecta exclusivamente a dous informantes, marido e muller, os cales, non obstante, presentan formas diverxentes.

---

⁶ O número que segue ó exemplo entre parénteses indica as veces que se rexistra no texto. Isto é válido para tódolos exemplos.

⁷ Cito sempre a palabra “tipo”, bardante que unha mesma unidade léxica presente unha única variante.

Un dos informantes utiliza sistematicamente catro formas sen seseo: *Civil* (2), (*Guardia Civil*), *policía* (2), *Galicia* (3) (ó lado de *Galicia* (1)) e *Viceso* (1). Malia nun caso ou dous seren palabras inusuais, ata hai pouco, na comunidade (*policía*⁸ e *Galicia*⁹), non acontece o mesmo coas outras dúas que son formas utilizadas na comunidade desde xacando. Sen embargo, non modifica os seus hábitos fonéticos o mesmo falante cando emprega con seseo algúns cultismos de recente introducción na lingua da comunidade: *farmasia* (antigamente *botica*), *farmaséutica* e *violación*. Non se albisca neste falante, xa que logo, unha orientación determinada na escolla das formas non seseantes.

O outro informante utiliza tamén catro formas sen seseo, todas elas cun elevado índice de uso no discurso. Son as seguintes: *rapazas* (2), *rapaces* (2) (en cambio, a forma *rapás* (1) presenta seseo implosivo), *decir* (3), *veces* (2) (non se rexistra en singular) e *parecer* (3).

A xulgar pola perseveranza con que manteñen estes falantes a fricativa ápico-dental nos termos mencionados, intuímos unha predisposición favorable dos mesmos no tocante á asunción do novo son.

2.2. O seseo nos falantes menores de 30 anos

Podemos afirmar que o seseo desapareceu case da fala dos máis novos. Desta forma, de 23 informantes que compoñen a mostra deste grupo só 2 manteñen o seseo nunha porcentaxe dun 70%. Dos demais, unicamente 4 utilizan algunhas palabras con seseo.

Verbo dos falantes seseantes, non se detecta a existencia duns factores determinados que condicionen o uso do seseo nunhas formas fronte a outras. Consequentemente, en ningún caso se rexistra unha pronuncia non seseante exclusiva naquelas formas que figuran máis dunha vez no texto, tal como mostra a seguinte relación:

Informante 1¹⁰: *entonces* (1) / *entonses* (8)
conocer (1) / *conoser* (1)
facer (6) / *faser* (1)
habitación (1) / *habitasi3n* (1)

---

⁸ Antigamente, nas zonas rurais a orde pública era mantida polo Corpo da Garda Civil.

⁹ Este topónimo espallouse recentemente a través dos medios de comunicación. Iso facilita que o falante adopte nesa palabra as peculiaridades fonéticas características do galego común.

¹⁰ O número que precede a relación de exemplos ten a finalidade de expresar con claridade a procedencia dos exemplos mencionados. Non pretende pois individualiza-lo autor dos mesmos.

Informante 2: *veces* (1) / *veses* (4)
entonces (2) / *entonses* (4)
cinco (1) / *sinco* (1)

Por outra parte, palabras de recente introducción na comunidade poden amosar pronunciacións seseantes:

informante 1: *asafatas*, *polisía*, e *sighalas*.

Por último, rexistramos algunhas palabras illadas con seseo en 4 gravacións. A esporadicidade destas formas maniféstase en que na maior parte non representan máis ca un 20% do cómputo total. As formas rexistradas foron as seguintes:

informante 3: *lousa* (1), *rapases* (2)
informante 4: *empesamos* (1), *fasía* (1)
informante 5: *ves* (3), *veses* (2).

Nembargantes, o caso máis interesante de todos é o dun falante de 17 anos que, malia manifestar un claro compromiso e preocupación pola súa lingua, non está de acordo con algúns aspectos representativos do galego culto. Reclama, xa que logo, un maior achegamento á lingua popular, quizais inducido pola despersonalización a que é sometido o galego nos rexistros formais (sobre todo nos medios de comunicación). Por iso prescinde de certos convencionalismos fonéticos identificados comunmente co galego culto. Polo tanto, ademais de falar con gheada, introduce algúns exemplos de seseo na súa intervención, aínda que estes a penas representan unha porcentaxe dun 5%.

As formas con seseo que emprega este falante son as seguintes:

ves (4) (alterna con *vez* (3))
des (2)
empesamos (1) (alterna con *empezar* (2))
Ghalisia (1) (alterna con *Galicia* (1))
sigharróns (1)

Chama a atención que a palabra *sigharróns* sexa reproducida cos trazos fónicos peculiares desta zona (gheada e seseo), dado que é unha palabra descoñecida na comunidade, probablemente adquirida a través da escola.

Como conclusión, os resultados da análise feita sobre os usos lingüísticos relativos ó seseo reflicten a escasa vitalidade que este fenómeno ten entre a xente nova. Obviamente, o modelo de galego culto transmitido na escola, nos medios de comunicación... é decisivo para explica-las causas da desaparición deste fenómeno. O castelán,

indirectamente, tamén puido ser en parte responsable do abandono desta característica fonética.

Con todo, onde si podemos afirmar que foi determinante o contraste co castelán é nas persoas maiores de 30 anos. Neste senso, é bastante probable que a adquisición do fonema ápico-dental /θ/ por parte destes falantes se deba á interferencia do castelán, pois ningún deles foi alfabetizado en galego. Por outra parte, case todos residiron fóra da comunidade por motivos fundamentalmente laborais (emigración). E os restantes son persoas que se desprazan a diario a Santiago, porque teñen alí o seu traballo. A súa lingua, en consecuencia, está moito máis interferida polo castelán cá dos seus veciños.

2.3. A despalatalización

O proceso fonolóxico da “despalatalización” implica o paso dunha articulación *laminal (predorsal)* /ʃ/ a outra *apical* /s[⊕]/ (Vidal 1986: 24).

Ningún falante menor de 30 anos posúe a sibilante *palatalizada*¹¹ /ʃ/, de modo que podemos afirmar que a “despalatalización” é xeral entre a xente moza. Entre os exemplos rexistrados atópanse os seguintes: *sa, serro, coso, liseiro, ause, trases...*

En cambio, tódolos falantes maiores de 30 anos, agás un, seseantes e non seseantes, conservan o son palatalizado. O falante que non posúe dito son está próximo á fronteira dos 30 anos (ten 34) e non é seseante.

No “subsistema innovador” non seseante, característico da xente nova, funcionan dúas unidades fonolóxicas, fricativas alveolodentais, que opoñen *cozo* (verbo *cozer*) a *coso* (verbo *coser* ou adxectivo *que coxea*). A adopción do fonema /θ/ supuxo unha reestructuración do sistema e facilitou a neutralización de /ʃ/ co fonema ápico-alveolar /s[⊕]/ . O resultado final foi un sistema radicalmente distinto ó tradicional.

3. Gheada

O fenómeno da *gheada* é outro dos trazos fonéticos máis relevantes que posúe a fala estudada. O son aspirado característico da

---

¹¹ Segundo Vidal Figueiroa “[ʃ] é unha consoante *palatalizada*-non palatal”. O cambio principal que se produce no proceso denominado tradicionalmente *despalatalización*, “é o paso dunha articulación *laminal* (predorsal) a outra *apical*”. (1986: 24).

gheada é realizado maioritariamente nesta zona como fricativo faringal xordo, agás detrás da nasal implosiva, onde presenta unha oclusiva velar xorda en palabras como *duminco*, *ninquén*, *manca*, etc.

Pese a que a *gheada* é un fenómeno estigmatizado social e estilisticamente, da mesma maneira có seseo, presenta nembargantes unha considerable porcentaxe de uso, en relación ó seseo. Rexistramos, polo tanto, un número importante de falantes gheadófonos non seseantes na mostra estudiaada. Esta tendencia diverxente que presentan ámbalas pronuncias cremos que merece un tratamento de seu que lle dispensaremos unha vez rematada a exposición e comentario dos datos extraídos dos textos.

3.1. *A gheada nos falantes maiores de 30 anos*

A maioría dos falantes maiores de 30 anos representados nestes textos empregan sistematicamente a *gheada*. A situación mencionada é ostensible se nos remitimos ós datos numéricos, segundo os cales só 4 de 37 informantes non son gheadófonos (10,81% do total). Así mesmo, cómpre sinalar que os falantes non gheadófonos son *thetaístas*.

Dentro deste reducido grupo, 2 falantes utilizan esporadicamente algunhas formas con *gheada* (nunha porcentaxe aproximada dun 10% en ámbolos casos), pero en lugar do son aspirado da *gheada* utilizan maioritariamente o son fricativo velar xordo [x], insólito nos demais falantes. As formas que rexistramos con esta pronuncia son as seguintes:

informante 1: *chejar* (1), *aljo* (1) e *xojar* (6) (alterna con *xogar* (3)). (25%).

informante 2: *xojete* (3) (5%)

Dado que os falantes non gheadófonos posúen no seu sistema o fonema /x/, asentado nos castelanismos que utilizan sen ningún tipo de adaptación fonética, iso facilita a interferencia dese son nas palabras galegas. Pero, por outra parte, tamén é consecuencia dos prexuízos que pesan sobre a pronuncia aspirada, ó lado da cal o son castelán se considera máis refinado e delicado.

Polo que se refire á realización da *gheada* en contexto tras nasal, só un dos falantes considerados conserva a oclusiva velar xorda [K] na devandita posición. A única palabra rexistrada foi a seguinte: *ningunha* (1).

Os máis (só rexistramos exemplos en dous) presentan en dito contexto a velar sonora [g]:

informante 3: *ningún* (2)

informante 4: *ningún* (1), *domingo* (2)

Ora ben, da mesma maneira que atopamos pronuncias non “ortodoxas” nos falantes non gheadófonos ([x] en vez de [g]), tamén rexistramos algún uso esporádico da oclusiva velar sonora no resto das intervencións. Os exemplos localizámoslos en tres falantes:

informante 1: *Galicia* (4), *castigar* (1) (alterna con *castighar* (1)) (Supón unha porcentaxe de uso dun 11%).

informante 2: *Guardia Civil* (2) (alterna con *Ghuardia Civil* (3)), *longo* (1). (A porcentaxe de uso é dun 8%).

informante 3: *aguas* (1) (alterna con *aghuas* (3)), *Galicia* (2). (A porcentaxe de uso é dun 7%).

Ningún dos falantes anteriores é seseante.

No tocante á realización da *gheada* tras nasal implosiva, en xeral estes falantes amósanse conservadores:

informante 2: *ninquén* (2)

informante 3: *nincún* (1)

Con todo, o informante 2 emprega nunha ocasión o adxectivo *longo* (1), citado na relación anterior. O informante 3 utiliza, á súa vez, a palabra *inglés* (2) con velar sonora. En relación con isto, é normal que ás palabras de recente introducción na comunidade, coma *inglés*, non se propague a pronuncia tradicional.

No referente ó emprego dos castelanismos co son fricativo velar, predominan nestes informantes as formas adaptadas á pronuncia aspirada, conforme ó uso observado nos falantes que utilizan sempre a *gheada*:

informante 1: *ingenieros* (1), *eghemplo* (5), *ghuventú* (1), *Ghorghe* (1).

informante 2: (non rexistramos exemplos deste tipo).

informante 3: *eghemplo* (9) (ó lado da forma sen adaptar *Juan* (1)).

3.2. A *gheada* nos falantes menores de 30 anos

Xa adiantamos na parte adicada ó seseo que a *gheada* presenta un nivel de uso moito máis elevado ca aquel. O contraste entre ámbolos fenómenos é claramente perceptible na xeración máis nova, tal como reflicte a distribución dos falantes segundo o uso que fan do *seseo* e da *gheada*:

	SESEO	GHEADADA
a) SEMPRE	0	8
b) NUNCA	21	8
c) ÁS VECES	2	7

Vexamos a continuación cada grupo de maneira individualizada.

3.2.1. Grupo A.

Os falantes incluídos neste grupo utilizan sistematicamente a gheada, dos cales 2 son ademais seseantes.

No referente á realización da gheada, a única pronuncia rexistrada é a aspirada faringal. Nesta liña, os castelanismos que posúen a fricativa velar xorda na lingua de procedencia son adaptados coa pronuncia da *gheada* (*refleghábase*, *ghardins*, *eghemplo*, *colegchio*, *Ghavier*, etc.). Constitúe excepción un falante, que ademais das formas con gheada (*ghunio* (1), *ghulio* (1), *colegchio* (1)) utiliza outros castelanismos sen adaptación (*jueves* (1), *Jacobo* (1), *manejar* (1), *colegio* (2), *Giralda* (1)).

Soamente atopamos un castelanismo adaptado con sibilante (ápico-alveolar) nun informante que emprega o termo *roxo* (*semáforo en roxo*).

Cómpre sinalar, así mesmo, que con respecto ás xeracións máis vellas, nótase un incremento de formas tomadas do castelán, adaptadas ou non, a expensas da forma propia aínda viva nas xeracións máis vellas. É o caso dos castelanismos *ghardins* e *manejar*, que na lingua tradicional son *xardins* e *manexar*.

Despois da nasal implosiva medial (contexto que só aparece en tres informantes), a solución tradicional, con enordecemento do *g*, localizámola en dous falantes:

informante 1: *remancado* (1)

informante 2: *ninquén* (1)

A solución -ng- rexístrase en palabras ata hai pouco inusuais na comunidade:

informante 2: *Covadonga* (1)

informante 3: *ingleses* (1)

A pronuncia aspirada despois da nasal, insólita nesta zona, aparece, non obstante, no informante 2, nun caso alternando coa velar xorda na mesma oración: *era un dumingo e non había ninquén pola calle*. A outra palabra con aspiración tras nasal que rexistramos no mesmo falante é *mangheira* (1).

3.2.2. Grupo B

Os sete falantes que incluímos neste grupo non utilizan sempre *gheada*, malia as porcentaxes de uso da mesma seren bastante considerables pois, bardante un falante, nos máis o uso da *gheada* supera o 50%.

A realización da *gheada* segue a ser maioritariamente aspirada. Así pois, a fricativa velar en contexto de *gheada* só se rexistra nun falante deste grupo, cunha porcentaxe dun 15% (*castijanos* (1), *jomas* (1)) en relación á pronuncia aspirada.

A medida que estes falantes van reducindo o emprego da *gheada*, a fricativa velar [x] vaise instalando na súa lingua, posto que nos castelanismos conservan dito fonema inalterado (*colegio, ejemplo, jueves, pijamas, dibujo, rojo*, etc.). Establécese deste xeito unha nova unidade no seu sistema fonolóxico.

Así a todo, hai dous falantes que manteñen a pronuncia aspirada na adaptación dos castelanismos.

O primeiro destes é aquel que utiliza o son [x] en contexto de *gheada*. Observamos que na súa fala os lindes entre os sons [x], [h] (aspirada faringal) e [g] non están ben delimitados, pois intercámbiase con facilidade dentro do mesmo contexto.

Por conseguinte, atopamos exemplos de [x] en:

-lugar de [g] do galego común: *castijanos* (1), *jomas* (1).

-castelanismos: *ginasia* (1), *religión* (2).

Exemplos de [h]:

-na adaptación de castelanismos con [x]: *colegio* (1), *eghemplo* (1).

Exemplos de [g]:

-onde o galego común emprega [g]: *antigo* (1), *chegamos* (1), *galego* (3), *arreglar* (1), etc.

O outro falante adapta sistematicamente os castelanismos co son aspirado característico da *gheada*, mesmo en palabras pouco habituais como *ghuelgha* (cas. *juerga*), *sigharróns*.

Concluimos, a raíz do visto, que, a medida que estes falantes van reducindo o emprego da *gheada*, o fonema castelán /x/ vaise instalando definitivamente na súa lingua. Con todo, algunhas veces por influxo da escola recupérase a forma propia da palabra, pese a que isto acontece nun número moi restrinxido de casos. Neste grupo só 2 falantes utilizan nalgunha ocasión illada tales formas:

informante 1:

-*colesio* (4) (alterna con *colegio* (1) e *colegio* (2)).

-*simnasia* (1) (alterna con *ginasia* (1)).

-*imasinación* (1).

informante 2: *Sesús* (1) (alterna con *Jesús* (1)).

A forma galega é utilizada nun momento do discurso que poderíamos analizar como unha alternancia de rexistros lingüísticos (galego popular/galego culto). Así o revela o uso doutras formas galegas insólitas na comunidade, utilizadas no mesmo contexto: “e despois entregábamoslle unha *pomba* de cartulina blanca ó Neno *Sesús*”.

Fóra dese discurso “ritualizado”, típico das celebracións escolares, o falante utiliza sempre as palabras castelás: *José* (1), *Mensaxe de Paz* (1), *Virgen María* (1), *Neno Jesús* (1).

No tocante á realización da *gheada* en contexto tras nasal, prodúcese un avance definitivo na perda da pronuncia tradicional, dado que a única solución rexistrada é a velar sonora [g]:

-informante 1: *manga* (3), *lengua* (3).

-informante 2: *sangre* (1)

-informante 3: *ningún* (1).

3.2.3. Grupo C

Dos 23 falantes menores de 30 anos, 8 nun utilizan nunca a pronuncia aspirada. Destes, 6 engadiron ó seu sistema o fonema /X/. Neste senso, a distribución dos fonemas /g/ e /x/ está perfectamente establecida na fala destes falantes segundo o seguinte esquema:

-/g/, en contextos onde o galego común presente /g/: *guardia*, *guerra*, *sangrar*, *gusano*, *ningún*, *ninguén*, etc.

-/x/, en castelanismos: *dibujo*, *ginecología*, *jersey*, *junio*...

Non obstante, hai dous falantes non gheadófonos que non empregan nunca a fricativa velar, porque a súa lingua presenta unhas características especiais. Ámbolos falantes practican unha lingua en certa maneira distinta á do grupo xeracional ó que pertencen, cuns trazos marcadamente cultos. Estas peculiaridades maniféstanse sobre todo na utilización de léxico propio en prexuízo de vellos castelanismos empregados polo resto da comunidade. Nesta liña, rexistramos na súa lingua as seguintes formas:

Informante 1: *esemplo* (3), *elisen* (1), *ause* (1) e *sove* (3)¹²

---

¹² En realidade, esta forma non desprazou un castelanismo senón as formas tradicionais *mozo* ou *novo*.

Informante 2: *esebé* (2), *esemplo* (4), *imasínate* (1)

Este último utiliza a palabra *juerga* (1) sen adaptar (a forma adaptada con *gheada* usual na comunidade e *ghuelgha*), en consonancia con outras formas que rexeita por consideralas vulgarismos desde a perspectiva do galego estándar (por ex. *millor*, *dreito*).

Formas como as consideradas non só se rexistran nos dous falantes aludidos, pois atopamos outras semellantes noutro informante, ora que alternando coa forma castelá:

informante 3: *sinecolosía* (2) (alterna con *ginecología* (1)).

Estes son os únicos casos que nos permiten determina-la inclinación do falante a favor dunhas formas ou outras. Con todo, non manifesta este falante o mesmo celo cóis anteriores con respecto á erradicación doutro tipo de castelanismos. (Por ex. utiliza *herida* en vez de *frida*, aínda usual na xente maior de 30 anos). Parece, pois, non existi-la mesma resolución contundente cara á forma galega que apreciamos nos outros dous.

4. Pervivencia da *gheada*, desaparición do *seseo*

É habitual sinalar, aquí tamén o fixemos, que o *seseo* e a *gheada* son dous hábitos fonéticos “estigmatizados” pola sociedade. Polo tanto, de se manteren, acaban sendo relegados ás situacións informais da lingua. Aqueles que estudia-ron o tema consideran que estes trazos fonéticos son utilizados como “marcadores” estilísticos e sociais, que veñen a reforza-la identidade grupal ou local dos falantes novos¹³.

Sen embargo, os factores sociais por si sós non abundan para explicar por qué, na zona estudiada, a *gheada* aínda pervive notablemente entre a xente nova, en contraposición ó *seseo* que desapareceu

---

¹³ Di Costas González con respecto a estes fenómenos:

“Así a todo, detectamos nos falantes novos de Vincios unha especie de resistencia á diferenciación, ou algo así como unha reafirmación nas súas características dialectais, o que non impide a rápida desaparición dalgunhas delas” (1986-84).

Máis recentemente, Recalde Fernández, nun artigo no que determina o valor da alternancia entre as variantes *g* e *h*, afirma o seguinte en relación ó aumento da valoración da *gheada* en situacións informais:

“A identidade grupal, por outra banda, pode adquirir unha extraordinaria relevancia, de modo que, dentro das posibilidades que ofrece o eixe paradigmático, o individuo prefira as variantes lingüísticas que máis o identifiquen co seu grupo lingüístico -polo tanto social- de procedencia” (1994: 362-363).

case sen deixar vestixios. Resulta cando menos estraño que se dea un trato diferente a dous fenómenos que comparten inicialmente as mesmas valoracións sociolingüísticas e unha historia ou tradición semellantes dentro da comunidade.

Deste xeito, coidamos que os factores que explican a orientación diverxente na evolución da *gheada* e do *seseo* son fundamentalmente lingüísticos. Unha razón que pode esclarece-las causas do distinto grao de aceptabilidade de ámbolos fenómenos é a que expoño a continuación.

A substitución da pronuncia aspirada do *g* non provoca ningún trastorno inmediato no sistema. A supresión do *seseo* esixe, pola contra, a introducción dun novo fonema, /θ/, que obriga a unha reestructuración do sistema opositivo das sibilantes, dado que introduce un trazo distintivo novo no devandito sistema. Unha vez que foi asimilada dita distinción, segundo o modelo do galego común ou do castelán, ó falante xa non lle resultaba rendible alternar eses dous sistemas, *seseante* e *non seseante*, porque, con palabras de U. Weirich, “el hablante tiene que tener un grado de sofisticación cultural en ambas lenguas para permitirse el lujo estructural para mantener separados los hábitos subfonológicos de cada una de ellas” (1974: 62).

En cambio, o falante pode con relativa facilidade realizar unha pronuncia con ou sen aspiración do *g*, dependendo da situación comunicativa en que ocorra, para iso só ten que dominar ámbalas realizacións.

Relacionado coa maior fixación da *gheada* está o comportamento que amosan neste punto algúns informantes pertencentes á xeración máis vella.

Xa vimos que algúns destes practican uns hábitos lingüísticos distintos ós do resto da comunidade, entre eles o sistema *non seseante* de tres membros. Non obstante, conservan a pronuncia aspirada característica da *gheada*, o que non quere dicir que a velar sonora non calase nos hábitos lingüísticos destes informantes, pois nalgún momento da gravación, en esbozos bastante significativos, realizan sen ningún problema o son propio dese fonema.

Nesta liña hai que interpreta-la existencia dun determinado número de falantes novos que son *gheadófonos* a pesar de que seus pais non posúen dito trazo fonético (concretamente, 4). Isto non acontece con respecto ó *seseo*.

5. Conclusión

A *gheada* e o *seseo* son dous fenómenos probablemente condenados a desaparecer. Ámbolos dous son sistematicamente afastados do nivel culto ou variedade estándar do galego, o que é unha manifestación da súa escasa ou nula estima a nivel xeral.

Polo que se refire á zona estudada, a penas se rexistran vestixios de *seseo* na xeración máis nova (só 2 falantes, dun total de 23, posúen este trazo fonético, nunha porcentaxe dun 70%). Por outra parte, o fenómeno da “despalatalización” é común a tódolos falantes menores de 30 anos. A desaparición do valor orixinario de /ʃ/, neutralizado co fonema ápico-alveolar /s^h/ (*sente, serro...*), e a adopción do fonema ápico-dental /θ/ determinaron un sistema de sibilantes de dous membros (/s^h/ oposto a /θ/) radicalmente distinto ó dos máis vellos.

A *gheada*, pola contra, presenta un índice de uso entre a poboación nova bastante máis elevado có *seseo*. Así pois, unha terceira parte da mesma (8 falantes) utiliza sistematicamente a *gheada* e outra terceira parte (7 falantes) emprégaa nunha porcentaxe que supera o 50% dos usos.

Na xeración máis vella, como é de supor, o comportamento lingüístico con respecto a estas variables é moito máis conservador. Por conseguinte, só 11 falantes dun total de 37 (29,72%) non son *seseantes*. Destes, só 4 renunciaron á pronuncia aspirada característica da *gheada* (10,81%).

Deste xeito, o predominio da *gheada* sobre o *seseo* nesta parte da poboación é unha réplica do que acontece, a maior escala, na xeración máis nova.

Desde o noso punto de vista, a pervivencia da *gheada* e a desaparición do *seseo* só poden explicarse desde unha perspectiva estritamente estrutural. A perda do *seseo* implica o dominio dun sistema máis complexo, xa que supón a adopción dun valor fonolóxico inexistente antes. Conseguintemente, a alternancia de dous sistemas (*seseante* e non *seseante*) con distintos valores fonolóxicos non sería rendible para o falante. En cambio, a alternancia entre a pronuncia aspirada e a oclusiva velar sonora non produce ningún trastorno nos hábitos fonolóxicos do falante. Iso facilita a pervivencia da *gheada* nun número importante de falantes non *seseantes*.

Bibliografía citada

- Costas González, Xosé Henrique (1986): *Aproximación lingüística á fala de Vincios (Val Miñor)*, Memoria de licenciatura (inédita), Facultade de Filoloxía, Universidade de Santiago.
- Fernández Rei, Francisco (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*, Xerais, Vigo.
- González González, Manuel (1986): “Subsistemas de sibilantes do galego actual”, en *Actes du XVIII ème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, Université de Trier (Trèves) du 19 au 24 maio 1986. Tübingen: Niemeyer.
- Recalde Fernández, Montserrat (1994): “Geada e situación”, en *Verba*, 21, 339-367.
- Vidal Figueroa, Tiago (1993): “Proposta descritiva das consoantes fricativas alveolodentais dos dialectos galegos”, en *Cadernos de Lingua*, 5-26.
- Weinreich, Uriel (1974): *Lenguas en contacto*, Ediciones de la Biblioteca de la Universidad Central de Venezuela (Traducción de F. Rivera de *Languages in Contact*, 1953).

FRAGMENTOS DOS TEXTOS ORAIS

Normas para a lectura dos textos

e vocal anterior media pechada

è vocal anterior media aberta

ê vocal anterior media aberta (*e* con acento gráfico)

o vocal posterior media pechada

ò vocal posterior media aberta

ô vocal posterior media aberta (*o* con acento gráfico)

a vocal central

à vocal central máis aberta ca *a*

ç fricativa lámino-dental xorda

-A diérese indica a pronuncia silábica dunha semivocal (*ghorrión*).

-O *apóstrofo* representa a elisión dun son vocálico por fonética sintáctica (*Fálas'en pasado*).

-O guión que une unha palabra que remata en consoante nasal coa seguinte, pronome ou artigo, indica a pronuncia alveolar dese *n* final (*non-os tiraba*).

-O alongamento dunha vocal sinálase con dous puntos (tod'a: razón).

INFORMANTES MENORES DE 30 ANOS

“(...) Ê imposible polos medios de comunicación qu'hai agora, a forma de de de ve-las cousas è a forma de ve-lo... as festas estas sobre todo è a pouca poboación que hai sòven è a pouca... a pouca recuperación que a pouca ensinanza que se lle dá ós rapaces sobre esas cousas. Nas escòlas eu creo que o entroido fálase del coma... un tèsto literario (...) Sobre el è os traballos però son... mira nunha enciclopèdia, que moitas veces nada ten que ver co entroido, è entroido do lugar è así. Fálas'en pasado moitas veces ¿èh?, normalmente, eu miro nos libros è aprecio aí un pasado, sobre todo no libro de lètura è... veso o entroido coma... eu que sei, com'ònha fèsta òlvidada, è tamèn algo algo cursi ou algo, podíase decire, non tanto cursi senón aburrída porque poñer ós rapaces hose cos sigharróns eses parécelle...”

(J. Pérez, 17 anos)

“En COU foi cando fisêmo-la esposi a esposición fóramos a ve-la esposición de Velázquez, a parte de que pa poder ir, bueno, en principio tiñan que saber si tiñas que coller conseguí-las entradas como'staba... había unhas còlas inmensas, entonces tiñas que conseguí-las entradas antes, (...) que

chaman ó Museo do Prado è pa que che collan o teléfono sa sabes como son neses sitios, è cas'imposible è..., dunha vez deberon de colga-lo teléfono, ou non sei como foi, è disèronnos que no, que non facía falta. È despois conseguímo-las pèlas mediant'o concello, por exemplo, nos diferentes concellos qu'èra cada un pois danch'un pequeno (...) ¿non sabes?, o que se fai sièmpre, unha pequena suvención è... non sei se pusèramos algunhas pèlas pèro moi pouquiñas (...), iso non-o sei. È... marcháramos un mércores è despois chegamos un sába'aquí è sa èra o'ntroido (...)"

(C. Cantelar, 23 anos).

"Pois... fun ó campamento a... Coruña, eso foi unha semana pèro tamén fun a outro no vran, en agoosto pèro... è... o de Coruña foi en ghunio, ghunio... ghulio è..., o d'agoosto foi quince días a Porto do Sin è Porto de Sin fun dous anos è a Coruña fun este ano nada máis, è... è'n Coruña durmíamos nun colegio intèrnada, no Calvo Sotèlo, è... durmíamos por... depènde, había unhas habitacións pasand'as duchas dos chavales qu'èran de... de oito, de oito... camas ¿non? è... despois as outras èran de catro è tiñan armarios è todo, estaban moi bèn equipadas porque com'èra un colegio intèrnado... è o de... Portosín, comíamos, er'on colegio, levábamos sacos è durmíamos no chan. (...)"

(M. Novío, 14 anos).

INFORMANTES MAIORES DE 30 ANOS

"È a mim pasoume unha vez un caso cunhe..., volvendo ó de que coidan moito a... a funa, pasoume un caso unha vez cun ghorrión è..., eu conto: sièmpre. Resulta qu'eu estaba na fábrika esa de función è'stábamos varrendo, así coa escoba, varrendo, resulta qu'andaba un ghorrión por alí è:u deille ca'scoba ó ghorrión ¿Que mal fixera o ghorrión?, que llo iba decir ó encargado, que o ghorrión que non tiña mal nincún, tiña dreito á vida tamén. Pois tèn razón è tal, è dar'lla razón, ó final mandeino poise..., a donde non debía, vamos. È que o ghorrión tiña que comer aí è o ghorrión..., 'Pois tès razón..."

(I. Cantelar, 49 anos)

"Buèno, xogábamos á còrda, xogábamos moitísimo ós pelouros, ¿sabes como xojab'ós pelouros? Cunhas pèdras, cinco pèdras ou dèz è... tirabas un ó aire è collías, outro estaba no suèlo, collían un así... er'on xogo moi entretido ós pelouros ou á còrda, incluso ás veces xojábamos aljo á... á pelòta pèro non se xojaba tanto á pelòta como xojában-os rapa as rapazas, agora xògan rapaces e rapazas, daquèla... por exemplo nòs no recreo xojábamos rapazas con rapazas è rapaces con rapaces. No, è que xa non..., en fin, se ti quères x'as maèstras evitaban algo, pèro nòs tamén xa non-os tiraba eso de compañeiros, non ¿entèndes? non... non había así... de, eu que sei, funcionab'à cousa de moi distinta maneira. Hoxe xa van máis xuntos, van máis unidos, tèñen unha relación quizá millor, p'ò meu entender, porque antes parecíamos cocóns, è respèto a eso pois..."

(L. Proupin, 45 anos)

“Dispois unha vez tamên mandamos un... paquete por correo, a unha çèrta perçona, è... è dentro pois iban, dispençando a vôça cara, caghallóns de pôrco.

Buèno, a miña ghuventú foi... non-a puden paçar millor, ¡nunca m’arrpentín dèla ¿èh?, nunca!, eu por eço..., eu non tiña ghana de caçar ¿non?, porqu’eu paçab’ò bomba ¿non?, è... o... ¿quèn foi un...? ¡O paquete aínda che nos custara!. Iba moi bèn preparado ¿èh?, non... non estaba nada... nin nada, iba moi preparado. Nunha caixiña... è botámolo no correo, ó destino cheghou que non foi o mesmo, cheghou”.

(R. Barbazán, 46 anos)

“È... xa digho, daquèla eças endrômenas qu’había è o das luçes tamên, que vían unha lus alí, que vían a compañía no outro lado è... outro que tomaba medo alí, outro tomaba medo è aghora din:

-¿È, and’ir’á compañía?

-È vai de vacaçións

Aghora ninquên fala deço pèr’antes tod’era medo, habí’á compañía alá no campo das Mòas, aí alí arriba do que lle chaman, paréçeme ond’hai aí eça leira que lle chaman qu’hai alí unha crus que lle chaman a crus mona, alí tamên, qu’había alí qu’había’alí medo... outros qu’ouveaban os cans, outros que berraban as peghas è tod’er’ací, couças de medo è... è xa tiñamos nòs medo bastante”.

(E. Traba, 78 anos)